

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 94 (477.82) «19»

СТАРОЖИТНОСТІ МУЗЕЇВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ВИСТАВКАХ МІСЦЕВОГО ТА ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКОГО РІВНЯ

Олена Кушпетюк

Луцький інститут розвитку людини університету «Україна»,
Україна, 43020, Волинська область, м. Луцьк, вул. Георгія Гонгадзе, 5
e-mail: OlenaKushpetiuk@i.ua

Помітним явищем сьогодення стало зростання інтересу держави та громадськості до діяльності музейних закладів, які є осередками збереження багатьох історико-культурних надбань нашого народу. У справі активізації роботи сучасних українських музеїв неможливо обійтися без використання кращого досвіду перших музейних закладів. Протягом ХІХ ст. в Україні зародилася та склалася різностороння система історико-краєзнавчих досліджень волинського краю. Вагома заслуга тут належить і музейним закладам регіону, що функціонували при православних церковних осередках. У зазначений період на території Волинської губернії з'явилися та розгорнули діяльність так звані давньосховища. У 1887 році було започатковане давньосховище Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства. У 1890 році розпочало діяльність давньосховище Луцького Хрестовоздвиженського православного церковного братства, а у 1893 році було відкрите Волинське єпархіальне давньосховище у Житомирі. Працівники цих музеїв доклали чимало зусиль для виявлення, збору та представлення в експозиціях місцевих пам'яток старовини. Адже справа збирання та збереження пам'яток давнього православ'я була оформлена як одне з найважливіших завдань роботи [13, с. 136]. Однак їх діяльність не обмежувалася лише збором, вивченням старожитностей і забезпеченням їм належного зберігання у волинських давньосховищах. Значна увага спрямовувалась на роботу щодо популяризації цих пам'яток шляхом надання експонатів у розпорядження організаторів різноманітних виставок.

Діяльності перших музейних закладів Волині присвячена низка публікацій сучасних авторів. Серед цих робіт вирізняються праці Л. Баженова [1], С. Гаврилюк [5] і статті О. Бірюліної [9, с. 198], О. Василевської [9, с. 93-95], М. Костриці [8], В. Мудрицької [10] й ін. Аналіз робіт, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що загалом науковці досліджували значно ширшу проблематику, тому на зазначені форми роботи музейних закладів звертали увагу лише побіжно.

У статті здійснено спробу проаналізувати зусилля ініціаторів музейних закладів у справі піднесення питомої ваги такого напрямку роботи, як висвітлення історії краю шляхом представлення зібраних і збережених ними пам'яток старовини у розпорядження організаторів різноманітних виставок. Особлива увага приділяється внеску музейних закладів у популяризацію волинських старожитностей шляхом експонування їх на виставках під час проведення загальноросійських археологічних з'їздів.

Важливим напрямом роботи волинських давньосховищ у справі висвітлення історії краю було надання пам'яток старовини краю для експонування на виставках місцевого та загальноросійського рівня. Влаштування виставок місцевого рівня пов'язувалось, як правило, з відвідинами Волині високопоставленими державними особами, ювілейними датами у житті губернії, з бажанням проінформувати громадськість про наявні у музейних закладах колекції й ін. Так, у 1890 році на честь відвідання Волині російським імператором Олександром ІІІ у Свято-Троїцькому

соборі міста Луцька було влаштовано виставку церковних старожитностей зі збірок Володимир-Волинського Свято-Володимирського та Луцького Хрестовоздвиженського православних церковних братств. Часопис «Волинские епархиальные ведомости» з цього приводу писав, що цар «...вирішив оглянути виставку церковних старожитностей Свято-Володимирського Православного Братства, яке особливу турботу доклало для того, щоб зібрати у своєму давньосховищі дорогоцінні пам'ятки старовини... До цього зібрання і Луцьке Братство доклало деякі предмети, які воно зуміло за короткий термін (3 міс.) зібрати і тим покласти основу організації у себе такого ж давньосховища» [12, с. 242].

У 1892 році у місті Володимирі-Волинському за ініціативою голови ради місцевого братства, завідувача давньосховищем О. Дверницького було підготовлено та розгорнуто виставку з нагоди 900-річчя утворення Волинської єпархії. Тут експонувалися найцінніші історичні реліквії з колекції братського давньосховища: ікони Божої Матері та Святого Дмитрія з Успенського собору та Дмитріївської церкви міста, колекція рукописів і стародруків, інші пам'ятки [17, с. 527-528].

На загальноросійському рівні старожитності з волинських давньосховищ експонувалися під час проведення археологічних з'їздів. Відомо, що ініціатором організації з'їздів виступило ще наприкінці 1860-х років Московське археологічне товариство, яке збило навколо себе науковців і громадських діячів, стурбованих долею пам'яток старовини. Хоча головне завдання археологічних з'їздів полягало у тому, щоб «...пробуджувати інтерес на місцях до вітчизняної археології і закликати до посиленої діяльності місцевих учених» [10, с. 206], однак вони далеко вийшли за межі суто археології та сприяли розвитку інших галузей історичної науки, музеєзнавства та пам'ятокознавства. Учасники з'їздів обговорювали заходи щодо пошуку, вивчення та збереження старожитностей в усіх без винятку тодішніх губерніях Росії. До відкриття археологічних з'їздів влаштовувалися виставки, на яких експонувалися не лише пам'ятки того краю, де відбувався з'їзд, а й старожитності інших регіонів.

На перших археологічних з'їздах волинські старожитності не були широко представлені. Однак питання їх дослідження, збереження й охорони неодноразово піднімалося у повідомленнях учасників з'їздів. Так, вже на I археологічному з'їзді, що відбувся 1869 року у

Москві, піднімалося питання про збереження пам'яток старовини у Волинській губернії. Провідною темою роботи III археологічного з'їзду, що зібрався 1874 року у Києві, стали питання дослідження так званої Київської землі, до складу якої у княжі часи входила і територія трьох повітів Волинської губернії. На з'їзді з доповіддю виступив дійсний член Волинського губернського статистичного комітету Г. Оссовський. Дослідник систематизував дані про знахідки предметів кам'яного віку на території краю [20, с. 171-180]. У рамках проведення з'їзду діяла виставка старожитностей, де були представлені матеріали Волинського губернського статистичного комітету, у тому числі і кам'яні знаряддя праці, зібрані Г. Оссовським на території Ровенського, Дубенського й Острозького повітів Волинської губернії. Питання про потребу історико-краєзнавчого дослідження Волині підняв на з'їзді і секретар Волинського губернського статистичного комітету В. Рогге. Переконавши обґрунтувавши цю тезу, він запропонував один з наступних з'їздів присвятити пам'яткам Волинської землі.

Питання стану дослідження волинських пам'яток і необхідності їх збереження широко піднімалися на VII (Ярославль, 1887 рік), VIII (Москва, 1890 рік), IX (Вільно, 1893 рік), X (Рига, 1896 рік) археологічних з'їздах. Зокрема, на з'їзді в Ярославлі обговорювалася проблема організації місцевих музеїв і потреби вироблення, у зв'язку з цим, положення про засади їх функціонування. З відповідною доповіддю на з'їзді виступила голова Московського археологічного товариства графиня П. Уварова. Доповідь лягла в основу її ж книги «Областные музеи», що побачила світ у 1890 році [21]. У виступі П. Уварова зробила спробу класифікувати місцеві музеї Російської імперії, охарактеризувала кожен тип музейних закладів і навела конкретні приклади такої класифікації по регіонах. При характеристиці таких провінційних музейних закладів, як давньосховища, голова Московського археологічного товариства, як приклад для наслідування, назвала давньосховище Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства. П. Уварова відзначала, що «засноване воно у 1887 році, розміщене у ризниці собору, давнього храму на Волині, збудованого в XII ст. князем Мстиславом Ізяславичем, і не може не принести користі справі підтримки православ'я на цій здавен російській околиці нашої вітчизни» [19, с. 280]. У додаток до статті П. Уварової у матеріалах з'їзду була надрукова-

на «Краткая опись предметов, поступивших в древлехранилище Свято-Владимирского Братства по 1-е января 1889 года» [19, с. 292-297], яка свідчила, що вже за перший рік існування цей заклад зміг зосередити вартісну колекцію пам'яток церковної старовини. Зокрема, рукописні пам'ятки із цієї колекції вивчав член Смоленського церковно-археологічного комітету Г. Бугославський. І вже на наступному IX археологічному з'їзді, що відбувся 1893 року у Вільно, його реферат про волинські рукописні Євангелія викликав неабияку зацікавленість. На цьому ж з'їзді дослідник, продовжуючи лінію низки доповідачів, звернув увагу на вкрай слабке вивчення у той час волинських пам'яток і закликав докласти максимум зусиль щодо вирішення цієї проблеми. За експонатами музею Свято-Володимирського братства вчений згодом написав працю «Волинские рукописные евангелия и апостолы», яка побачила світ у 1897 році [3].

Найбільше уваги волинським старожитностям було приділено на XI археологічному з'їзді, що проходив у Києві у серпні 1899 року. Ще у січні 1897 року у Москві розпочав свою роботу Попередній комітет для підготовки з'їзду. Дещо пізніше утворився Київський відділ Попереднього комітету, головою якого став професор Київського університету В. Антонович [11, арк. 2]. До початку з'їзду Київський відділ Попереднього комітету розробив спеціальну «Програму для собирания сведений о древностях. (Список вопросов, ответы на которые желательно получить к XI-му Археологическому съезду в 1899 в г. Киеве)». Вона орієнтувала дослідників на пошук відомостей про волинські пам'ятки старовини за трьома основними напрямками: 1) первісні старожитності, 2) історичні старожитності, 3) церковні старожитності. Керуючись цією програмою члени Попереднього комітету прийняли рішення детально ознайомитися з колекціями пам'яток старовини Волині, зробити їх описи та залучити власників цих колекцій до участі у виставці, яка мала працювати у дні роботи з'їзду. З цією метою було організовано низку наукових екскурсій для дослідження волинських старожитностей. І вже влітку 1898 року на Волинь були відраджено кийівські учені – В. Антонович, К. Мельник-Антонович, М. Істомін, та інші, які за дорученням Попереднього комітету здійснювали наукове вивчення Волині [22, с. 915]. На прохання Московського археологічного товариства сприяння у проведенні цих екскурсій надавав тодішній волинський губернатор

В. фон Валь [4, арк. 1].

До збору, опису та вивчення пам'яток старовини й уже наявних на Волині музейних колекцій Київський відділ Попереднього комітету намагався активно залучити місцеву церковну та світську інтелігенцію. У цій справі від імені Попереднього комітету до єпископа Волинської єпархії звертався відомий музеєзнавець, археолог і дослідник історичних старожитностей М. Біляшівський. У листі вченого містилося прохання використати потенціал духовенства для проведення роботи щодо збору відомостей про волинські пам'ятки [2, арк. 1-2]. Дієву участь у виконанні цього завдання взяли і діячі волинського музейництва. Так, наприклад, вивченням старожитностей церков і монастирів Волині займався завідувач Волинського єпархіального давньосховища О. Фотинський [22, с. 915-916]. Влітку 1898 року він супроводжував професора І. Каманіна під час обстежень Загорівського монастиря. Тут були виявлені цікаві рукописні пам'ятки, про які йшлося згодом на з'їзді.

Підсумком відряджень на Волинь членів Київського відділу Попереднього комітету став, окрім наукового обстеження краю, збір відомостей про приватні колекції. Так, ще 5 жовтня 1897 року на другому засіданні Попереднього комітету В. Антонович ознайомив присутніх зі списком відомих колекцій, які необхідно було залучити до участі у виставці. Серед них були названі і колекції тодішніх волинських давньосховищ, що функціонували при православних церковних осередках – Свято-Володимирському та Хрестовоздвиженському православних церковних братствах, Волинського єпархіального давньосховища [18, с. 46]. Ці відомості було передано до Попереднього комітету, що відповідав за організацію виставки, яку згідно з «Правилами XI Археологического съезда» передбачалося розгорнути під час його роботи. Виставка мала складатися з таких відділів (розділів) 1) археологічного (доісторичного – як його називали у той час); 2) церковних старожитностей; 3) історичних старожитностей; 4) книг, рукописів і гравюр; 5) класичних старожитностей; 6) давніх географічних карт і планів. Деякі відділи, насамперед предметів церковної старовини, передбачалося розділити на дві окремі частини й одну з них демонструвати у Київському університеті, а іншу – у церковно-археологічному музеї Київської духовної академії [6, арк. 6-8]. На влаштування з'їзду та виставки Московське археологічне товариство виділило 4 тис. руб. [15, арк. 1].

Ознайомившись зі змістом одержаних даних про колекції волинських старожитностей, члени Попереднього комітету звернулися з листами-проханнями надіслати відібрані комітетом пам'ятки старовини на виставку XI археологічного з'їзду. Так, матеріали архіву Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства свідчать, що вивчивши надіслані дані та «Краткую опись предметов, находящихся в Древлехранилище Православного Свято-Владимирского Братства в г. Владимире-Волынском», члени Попереднього комітету запросили на виставку 34 експонати давньосховища. Серед них – ікони Благовіщення та Святого Дмитрія, 16 рукописів, 9 стародруків, акварельні малюнки, фотознімки та гравюри. Братчики розглянули це звернення на загальних зборах 30 січня 1899 року й ухвалили переадресувати його на розгляд вищого керівництва, тобто, у даному випадку тодішнього архієпископа Модеста [16, арк. 24-25, 27]. У червні 1899 р. дозвіл з Житомира на тимчасову передачу експонатів братського давньосховища для виставки з'їзду був отриманий. При цьому архієпископ зазначав, що «...будь-яку витрату або пошкодження... братство приймає під свою відповідальність» [16, арк. 7зв.]. Після завершення роботи з'їзду старожитності неущкоджені й у повному складі були повернуті давньосховищу Свято-Володимирського братства, а голова з'їзду П. Уварова надіслала братству подяку за представлення на виставку таких цінних пам'яток і запропонувала братчикам із колекцією їхнього давньосховища взяти участь у наступному XII археологічному з'їзді, проведення якого планувалося у Харкові [16, арк. 40-41зв.].

Про конкретне представництво волинських старожитностей на виставці під час роботи XI археологічного з'їзду можна дізнатися з часопису «Волинские епархиальные ведомости». На його сторінках було вміщено звіт делегата з'їзду від Волинського церковно-археологічного товариства О. Фотинського про місце пам'яток старовини краю у відділах виставки. Тут, між іншим, зазначається, що «...зробити точний підрахунок змісту на них волинської давнини неможливо» [22, с. 916]. На виставці предметів старовини у церковно-археологічному музеї Київської духовної академії серед майже 20 тис. експонатів частка волинських старожитностей була мізерною. Пам'ятки Волині взагалі не були представлені у таких розділах, як історичні та класичні старожитності [7, с. 8]. Порівняно найкраще ви-

глядала Волинь на тій частині виставки, що була розгорнута у приміщенні Київського університету (відділи – археологічний; церковних старожитностей; книг, рукописів і гравюр; планів і карт). Її склад нараховував, як констатував О. Фотинський, «майже 130 000 номерів», третину з яких становили пам'ятки волинської старовини [22, с. 916]. Щоправда, більша частина цих пам'яток виявилася із приватних колекцій міста Києва. Власне від Волинської губернії історичні реліквії краю на виставці представляли приватні та музейні колекції 12 учасників. Серед яких чільне місце зайняли колекції Волинського єпархіального давньосховища, Луцького Хрестовоздвиженського та Володимир-Волинського Свято-Володимирського православних церковних братств. Однак найбільше пам'яток – 178 – було представлено із зібрань Волинського єпархіального давньосховища [22, с. 916-917]. До кожного з розділів виставки організатори з'їзду склали каталог, в якому вагоме місце займали переліки волинських рукописів і стародруків, а також пам'яток давнього малярства, насамперед іконопису, підготовлені відповідно І. Каманіним і М. Істоміним [7, с. 1-19, 21-31].

Збірки волинських старожитностей, представлені на з'їзді, справили велике враження на голову Московського археологічного товариства. Після закінчення засідань з'їзду П. Уварова у супроводі О. Дверницького й інших волинських краєзнавців здійснила екскурсію по музейних закладах та історичних місцях краю для ознайомлення з цікавими у науковому відношенні волинськими пам'ятками старовини [14, с. 142-143]. Підсумком цієї екскурсії стало звернення до науково-громадських товариств Києва і, насамперед, Історичного товариства Нестора-літописця розпочати серйозне наукове дослідження цих та інших старожитностей.

Отже, волинські давньосховища, що функціонували при православних церковних осередках, значну увагу спрямовували на такий напрям роботи як популяризація зібраних і збережених ними старожитностей. Пам'ятки волинської старовини інтенсивно залучалися до експонування на різноманітних виставках і таким чином інформували громадськість про наявні у музейних закладах колекції та служили вагомим засобом висвітлення минулого краю. Факт їх широкого експонування на наукових виставках говорив про культурно-мистецьку цінність волинських старожитностей і про визнання заслуг музеїв Волині в історико-краєзнавчих дослідженнях регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баженов Л.В. Историчне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л.В. Баженов. – Хмельницький: Доля, 1993. – 256 с.
2. Беляшевский Николай Федотович – Епископу Волынской и Житомирской епархии. Письмо с просьбой оказать содействие в собрании памятников старины для предстоящего XI-го Археологического съезда. Из Варшавы. 1 мая 1898 г. – Институт рукопису Национальної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. XXXI, спр.61, арк. 1-2.
3. Бугославский Г.К. Волыньские рукописные евангелия и апостолы. Печатаются на основании Московского Археологического Общества. Председатель Уварова / Г.К. Бугославский. – М.: Типография Э. Лиснера и Ю. Романа, 1897. – 31 с.
4. Волынский губернатор – Беляшевскому Н.Ф. Письмо об оказании содействия Н.Ф. Беляшевскому и В.Б. Антоновичу при проведении раскопок на территории Волынской губернии. 17 июня 1897 г. Из Житомира в Варшаву. – ІР НБУВ, ф. XXXI, спр.79, арк. 1-2.
5. Гаврилюк С.В. Историчне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): моногр. – 2-е вид., доп. / С.В. Гаврилюк. – Луцьк: РВВ «Веж» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 536 с.
6. Дело об XI Археологическом съезде в г. Киеве в 1899 г. – Державний архів м. Києва (далі – ДАМК), ф.16, оп.429, спр.134, арк. 1-57.
7. Каталог выставки XI-го Археологического съезда в Киеве (В здании Университета св. Владимира). – К.: Типография товарищества И.Н. Кушнерев и К°, 1899. – 242 с.
8. Костриця М.Ю. Волинське церковно-археологічне товариство та його роль у розвитку краєзнавства / М.Ю. Костриця // Краєзнавство. – 2005. – № 1-4. – С. 43-50.
9. Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р. / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 297 с.
10. Мудрицька В. Матеріали археологічних з'їздів як джерело до вивчення історії Волині / В. Мудрицька // Шоста Всеук-

раїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк: Б.В., 1993. – С. 206.

11. Об имеющем быть в 1899 г. в г. Киеве XI Археологическом съезде. 1897 г. – ДАМК, ф.16, оп.336, спр.88, арк. 1-5.
12. Отчёт о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского Братства за 1889-1890 братский год // Волыньские епархиальные ведомости. – 1891. – № 7 (часть неоф.). – С. 242-243.
13. Папков А.А. Церковные братства. Краткий статистический очерк о положении церковных братств к началу 1893 года / А.А. Папков. – СПб.: Синодальная Типография, 1893. – 146 с.
14. Поездки гр. П.С. Уваровой в Черниговскую губ. и на Волынь // Археологическая Летопись Южной России. – 1899. – Т. 1 (Октябрь). – С. 141-145.
15. По ходатайству Московского Археологического Общества об отпуске средств на разсылку вещей, оставшихся в Киеве на выставке XI Археологического съезда. 29 декабря 1899 – 27 января 1900 гг. – Центральный державный історичний архів України у м. Києві, ф.442, оп.652, спр.227, арк. 1-5.
16. Православное Свято-Владимирское Братство в г. Владимире-Волынске. 1899 г. – Архив Волинського краєзнавчого музею, РА № 740, РА № 212, арк. 1-61.
17. Празднование 900-летия существования православной епископской кафедры на Волыни // Волыньские епархиальные ведомости. – 1892. – № 17 (часть неоф.). – С. 489-498.
18. Протокол второго заседания Киевского Отделения Предварительного Комитета по устройству в Киеве XI-го Археологического съезда (5 октября 1897 г.) // Киевская Старина. – 1897. – Т. LIX. – С. 43-48.
19. Труды седьмого Археологического съезда в Ярославле, 1887 г. Под ред. графини Уваровой. Т. II. – М.: Типография Э. Лиснера и Ю. Романа, 1891. – 356 с.
20. Труды третьего Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. Т. Первый. – К.: Типография Императорского университета св. Владимира, 1878. – 352 с.
21. Уварова П. Областные музеи / П.С. Уварова. – М.: Изд-во Московского археологического общества, 1890. – 23 с.
22. Фотинский О.А. Волынь на XI Археологическом съезде в г. Киеве (с 1 по 20 августа 1899 г.) / О.А. Фотинский // Волыньские епархиальные ведомости. – № 33 (часть неоф.). – С. 914-924.

Кушпетюк Олена Старожитності музеїв Волинської губернії на виставках місцевого та загальноросійського рівня

У статті, на основі вагомого фактологічного матеріалу, досліджується внесок музейних закладів Волині у висвітлення історії краю за допомогою представлення зібраних і збережених ними пам'яток старовини на виставках місцевого та загальноросійського рівня. Особлива увага приділяється популяризації волинських старожитностей під час проведення загальноросійських археологічних з'їздів.

Ключові слова: музей, давньосховище, археологічний з'їзд, пам'ятка старовини, виставка старожитностей

Кушпетюк Елена Древности музеев Волынской губернии на выставках местного и общероссийского уровня

В статье, на основании важных фактологических материалов, исследуется вклад музейных заведений Волини в освещение истории края с помощью предоставленных ими собранных и сохраненных памятников старины на выставках местного и общероссийского уровня. Особое внимание уделяется популяризации волинских древностей во время проведения общероссийских археологических съездов.

Ключевые слова: музей, древлехранилище, археологический съезд, древности, выставка древностей

Kushpetiuk Olena This article examines the contribution of museums in Volyn region

The museums of Volyn to elucidated a history of one's own country by means of presentation of the sights of antiquity collected and stored by them on the exhibitions of local and all-russian levels. Arranging exhibitions at local level was associated, as a rule with the visiting of Volyn by high-ranking State persons, commemorative dates in the life of the province, with a desire to inform the community about the facilities in museum available collections etc.

The special attention is spared on popularization of Volyn antiquities during realization of all-Russian archaeological conventions. Attention to, that the most complete ancient of antiquity from museum establishment of Volyn were presented on an exhibition during of XI archaeological convention (Kyiv, August, 1899). The fact of them wide exposure talked about the cultural and art value of Volyn Antiquities and about recognition museums of Volyn province.

Keywords: museum, depository of antiquities, archaeological congress, memorandum of the antique, antiquities exhibition

Рецензенти:

Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт
Кривошея І.І., к.і.н., професор